

Cuprins

<i>Prefață</i>	9
<i>Prefață la ediția românească</i>	13
1. A te descurca în postsocialism. Muncă, trupuri, mărturii	19
2. Cum au devenit muncitorii „ceilalți”. Discursul înstrăinării	47
3. Suferințele muncii în postsocialism. Teamă, distanțare și povești la locul de muncă	81
4. Semnificații politice ale corpului în postsocialism	115
5. Case de piatră sau case de paie? Comunitățile muncitorilor în postsocialism ...	141
6. Străini în propriul corp. Muncitorii și relațiile de gen în postsocialism	167
7. Dușmanul intrupat. Stres, boală și capacitate de acțiune	195
8. Ce-i de făcut?	221
<i>Bibliografie</i>	247
<i>Index</i>	265

A te descurca în postsocialism. Muncă, trupuri, mărturii

O preocupare majoră în tradiția occidentală este legată de incomunicabilitatea durerii, de abilitatea acesteia de a-i izola pe cei care suferă și de a-i deposeda de resursele culturale, îndeosebi de resursele limbajului.

Arthur Kleinman, Veena Das și Margaret Lock, *Social Suffering*

Tendința de a discuta în termeni politici, chiar și într-un mod rudimentar... e direct proporțională cu convingerea de a avea dreptul la cuvânt.

Pierre Bourdieu, *La Distinction. Critique sociale du jugement*

Variațiuni pe tema disperării

Constantin Moldoveanu se plimba agitat prin sufragerie. Aflat fără serviciu de un an de zile, ieșea din apartament mai ales pentru a trece pe la biroul Forțelor de Muncă ca să-și ridice ajutorul de șomaj. Fizicul său athletic contrasta cu sănătatea sa psihică. În pantaloni scurți și cu un tricou mulat pe corp, părea înalt, solid, cu o înfățișare tinerească și sănătoasă. Totuși, în ciuda fizicului impunător, se comporta mai mult asemeni unui copil de școală agitat, iar nu ca un fost miner.

Apartamentul de două camere a lui Moldoveanu arăta impecabil, deși era situat în blocurile ponosite înconjurate de mușchi de gunoaie din cartierul „8 Martie” din Petrila. Un dulap de veselă încăpător (numit *super de sufragerie*) plin cu bibelouri de porțelan domina camera de zi. Curtezane se preumblau alături de pitici, iar tigri și pantere hoinăreau în jurul florilor de sticlă. Deasupra acestei servante, stăteau făcute sul două covoare persane, nefolosite încă intrucât erau achiziționate recent din salariile

compensatorii primite la disponibilizarea de la Mina Lonea. „Arată ca și cum am avea de toate”, spunea îndreptându-și degetul spre *super*, „dar tot ce-i aici a fost cumpărat pe vremea lui Ceaușescu”. Pe măsură ce se foia prin cameră, își agita brațele și își cerea ajutorul. „N-am putut dormi nici o noapte de când m-au dat afară” mi se plângea, iar umbrele negre din jurul ochilor îi susțineau deznădejdea. „N-am fost niciodată așa. Nu pot mânca : țip tot timpul pe copii. Cu nevasta n-am mai făcut dragoste de șase luni.”

Constantin Moldoveanu a sosit în Valea Jiului la începutul anilor '80, trimis pe când era în armată să dea o mână de ajutor la Mina Petrila. În Petrila și-a cunoscut viitoarea soție, al cărei tată era sortator de cărbune la Uzina de preparare Petrila. Spre deosebire de alți soldați, a îndrăgit mineritul imediat. Deși s-a întors în Moldova cu soția sa după satisfacerea stagiului militar, nu i-a plăcut să muncească „la plug”. S-a reîntors bucuros în mină când socrul său – care spunea că „nu e bine pentru o femeie să trăiască departe de familia ei” – l-a chemat.

Am început ca muncitor necalificat și m-am înțeles bine cu băieții din mină. Cei mai buni prieteni ai mei erau doi frați : Sandu, care era artificier, și Petrică, șef de brigadă. M-au ajutat, m-au învățat meserie și m-au protejat când am învățat meseria de miner. De la Petrila am fost transferat la Mina Lonea-Pilier, care era o mină nouă și un loc foarte căutat. Toți voiau să lucreze acolo, dar numai cei mai buni erau trimiși. Am avut noroc să primesc de lucru acolo și toți s-au întrebat cum eu, un muncitor necalificat, am putut asta. A fost noroc. Într-o zi a trebuit să raportez la directorul de mină că cimentul pentru puțul de la mina cea nouă a fost livrat. Îl chema Constantin, ca pe mine. În acea zi s-a potrivit să fie ziua Sfinților Constantin și Elena. Așa că m-a întrebat ce caut la lucru și i-am spus că am venit să lucrez la cimentul pentru puț. Cred că i-a plăcut cum arătam și cum mă comportam, așa că mi-a oferit slujba, am sărbătorit ziua numelui și am lucrat acolo până anul trecut, când am plecat prin disponibilizare.

Dacă aș fi știut adevărul nu aș fi semnat niciodată pentru disponibilizare. Cucoana de la compania cărbunelui care ne-a pus să semnăm mi-a spus că mă pot întoarce la muncă peste un an sau așa ceva. Asta a fost o minciună, la fel ca celelalte. Au spus că vor fi case pentru mineri la Sibiu, case lăsate de sași și că primarul din Sibiu va oferi o sută de locuri de muncă. Nici nu știu de ce au închis Mina Dălja. Mai erau trei sute de metri de săpat în galeria principală și tot au închis-o. Înțeleg că minele care nu mai produc trebuie închise, dar de ce le-au închis pe alea bune? Cred că în următorii cinci ani guvernul va închide toate minele și va lăsa numai una sau două. Dar minele sunt baza oamenilor din Valea Jiului... așa că dacă minele se închid ei o să moară. Minerii au muncit din greu și acum au ajuns datori. Am primit 16,5 milioane salariu compensator, plus șomajul pe nouă luni, plus ajutorul social pe 18 luni și acum nu mai avem nimic.

David A. Kideckel : Ce ați făcut cu banii ?

Am dat 3,5 milioane pe *super*, am cumpărat astea două covoare cu 600.000 fiecare și am luat un porc cu 1.200.000. Restul l-am cheltuit ca să trăim... Acuma stau prost cu sănătatea. Luna asta am fost deja răcit de trei ori. Și familia e la fel de bolnavă. Sufăr cu nervii și nu pot să dorm de vreo doi ani încoace. Nu toți sunt ca mine, dar toți suferă în felul lor. Mi-au oferit de la Primărie să mătur străzile, dar toată munca aia pentru un salariu de nimic nu merită. Cheltuielile de zi cu zi sunt foarte mari. Am două fete la școală.

Trebuie să plătesc două milioane de lei pentru fiecare la începutul anului și încă un milion pentru băiat, la grădiniță. Nu l-am trimis până n-am avut bani. La școală cer tot mai mulți bani. Nu au bănci în clasă, așa că trebuie să le trimiți și scaune pentru copii. Trebuie să contribui cu fonduri pentru clasă. Cei din clasa a cincea au nevoie de caiete speciale care costă patru sute fiecare și le trebuie două sau trei caiete de-astea. Singurul fel prin care ne descurcăm e cu ajutorul părinților. Ne mai aduc una alta de la țară când vin încoace sau când mergem noi la ei. Am noroc că maică-mea e încă în viață. Înainte, când lucram la mină, chiria era gratuită și aveam reducere la curent, pentru că la opt tone de cărbune cât scoteam eu din mină în fiecare lună dădeam și la asociația de locatari la schimb cu apa caldă și căldura. Acuma avem apă caldă doar de două ori pe săptămână, la cinci persoane, și numai pentru apa rece trebuie să plătim cinci mii de persoană. Astă vară mi-am dus copiii la țară ca să mai scăpăm de cheltuielile astea.

David A. Kideckel: Cine ar fi de vină pentru această situație critică?

Cine altcineva? Guvernul! Ei sunt. Nu știm ce-o să fie cu țara asta. Am votat cu Iliescu ultima dată, dar nici el nu-i bun. Cel care ne-a terminat a fost Ciorbea¹. Țsta ne-a dat funia să ne spânzurăm, asta e tot ce a făcut. Totuși am noroc în comparație cu alți colegi. Ne-a dat Dumnezeu copii sănătoși. Eu am silicoză și aș merge la tratament la Gioagiu², dar ca să te primească trebuie să dai atenții. Acuma nu fac nimic, stau pe aici. Acum câțiva ani eram în vână, jucam fotbal și handbal tot timpul. Acum suntem bolnavi toți.

„Da”, întări și Maria, soția lui Constantin Moldoveanu. Ea asculta conversația noastră din bucătărie și se plângea și ea de sănătate. „Am probleme cu spatele și piatră la rinichi și nu m-au ajutat cu nimic.” Constantin continuă:

M-am dus cu ea la *urgență* la spital de câteva ori și are nevoie de tratament serios și asta costă bani. Așa că am mers numai la urgență, unde e gratuit. Și de când am fost disponibilizat, în afară de două vizite la cabinetul de la mină, nu am fost la doctor sau la urgență. Nu au ce să-mi facă.

E din ce în ce mai rău totul. Cei care au fost disponibilizați se ceartă acum cu nevestele. Îl știu pe unul pe care l-a dat afară nevasta din casă pentru că nu și-a putut găsi de lucru.

Maria interveni: „Uitați-vă ce le-au făcut bărbaților. Am auzit că în Ungaria femeile câștigă două milioane jumate pe lună din cultivarea de ciuperci și aici un bărbat nu poate face un milion. Femeile găsesc de lucru acum, dar femeile nu pot munci și nici n-ar trebui să muncească ca bărbații”.

Constantin Moldoveanu: Da, am fost un muncitor bun. Odată când a trebuit să facem norma am lucrat trei schimburi într-una (optsprezece ore). Am făcut bani serioși atunci.

1. Victor Ciorbea, fost primar al Bucureștiului și fost președinte al celei mai mari confederații sindicale postcomuniste, CNSLR-Frăția, a fost prim-ministru în guvernul de centru-dreapta al Convenției Democratice, între 1996 și 1998.
2. La Gioagiu, în nordul județului Hunedoara, se află un centru de tratament al silicozei. Minerii din Valea Jiului au primit dreptul la cinci paturi pe lună, pentru tratament, în mare în urma protestului fostului lider sindical, Miron Cozma.

Bine, pentru bani cine n-ar munci atâta? Dar acuma, e vai de noi, trebuie doar să ne ținem gura și să înghițim ce ne dau ei, în timp ce oameni pricepuți se plâng că n-au ce mânca. Aș putea moșteni ceva pământ de la mama, dar numai după ce moare ea. O să primesc o grădină de un hectar și un sfert de proprietate pe un teren arabil de două hectare jumate, împărțit cu frații mei. Deci asta e, trăim în sărăcie cruntă și suntem disperați.

Pe Ioan Popa l-am întâlnit stând, greoi, la masa din sufrageria sa din cartierul de blocuri Câmpul Nou, construit în anii '70 în Făgăraș. Îmbrăcat în pantaloni albaștri de lucru, cu o flanelă și un cojoc din blană de oaie deasupra, arăta de parcă tocmai ar fi lăsat din mână furca de fân sau tocmai s-ar fi dat jos din tractor. Totuși, locuia în Făgăraș, un oraș de patruzeci de mii de locuitori, de peste douăzeci de ani, de când a venit ca ucenic strungar la UPRUC¹. Casa sa este bine pusă la punct. În sufragerie există un televizor color cu ecran mare, care însă nu funcționează de doi ani, iar Ioan Popa spune că nu a avut posibilitatea să-l repare. „Îl ținem aici să se vadă că avem lucruri de-astea de lux.” Mobila de lemn și obiectele decorative, toate proiectate și făcute de Ioan Popa, însuflețesc sufrageria. Se pricepe foarte bine la meșteșugit și speranța lui, la începutul anilor '80, era să urmeze Arhitectura la București, dar a picat la examen datorită admiterilor aranjate. Viața sa a fost de atunci una a șanselor ratate: de a urma facultatea, de a promova, de a emigra în Statele Unite sau de a avansa ca lider sindical în fabrică. Totuși, nu se plânge. E rațional și ponderat, exact cum te-ai aștepta după fizionomia sa placidă. Însă, în ciuda acestui calm exterior, Ioan Popa este la fel de afectat și stresat precum „agitatul” Constantin Moldoveanu.

Marile probleme ale lui Popa sunt aceleași cu ale lui Moldoveanu: nesiguranța locului de muncă, costurile de trai și deteriorarea fizică și emoțională. Ioan Popa este îndeosebi îngrijorat de faptul că scăderea producției în fabrică va conduce la închiderea ei.

Nu-mi fac probleme de servicii. Dacă fabrica merge înainte și eu o să am unde lucra, dar cine știe dacă fabrica va supraviețui. Înainte munceam și erau comenzi. Într-un schimb, în fiecare lună puteam să facem 110 pompe. Acuma suntem fericiți dacă avem pentru cinci sau zece comenzi pe lună. Economia noastră e ca un cerc închis. Dacă o parte din cerc se blochează atunci toate activitățile au de suferit. Acuma gazul metan a ajuns foarte scump și Combinatul Chimic de la Făgăraș nu mai lucrează așa cum ar trebui. Și cum Combinatul nu lucrează, nu mai au nevoie de pompe și nu mai fac comenzi. Dacă nu sunt comenzi pentru pompe, suferă cei de la UPRUC. E foarte stresant.

David A. Kideckel: De ce stresant?

Stresul vine din nesiguranță. În fiecare zi ești nesigur ce se va întâmpla. Stresul vine și de la nevoile familiei tale. Soția mea lucrează legal la un magazin privat. Lucrează acolo de

1. Uzina pentru Utilaj Chimic din Făgăraș.

trei ani și ia numai salariul minim de 450.000 de lei pe lună pentru șapte ore jumate pe zi, șase zile pe săptămână. Salariul e mic, dar dacă nu sunt alte locuri de muncă și așa-i bun. Ne permitem niște lucruri de lux, ca telefonul. Cel mai rău e că copiii noștri vin acasă de la școală singuri, fără să aibă nimeni grijă de ei. Părinții mei locuiesc și ei în Făgăraș, vecini cu soră-mea, dar ei au problemele lor și sunt oricum mai apropiați de copiii sorei mele. Când lucrăm la aceleași ore, copiii se descurcă singuri. Ne e frică să nu se întâmple ceva, dar nu avem de ales. Toate astea contribuie la stres.

Felul în care sunt tratați oamenii fac lucrurile și mai urâte. Soția mea lucrează toate orele, fără pauză, și sâmbăta nu sunt așa mulți cumpărători după-masa și seara. Așa că m-am gândit să îi duc aparatul de radio să îi treacă timpul mai repede. Patronul a zis că e în regulă, dar să nu consumăm curent de la el. Așa că sâmbăta trecută nevastă-mea asculta radioul și a intrat un agent fiscal și i-a cerut taxa de licență pentru ascultarea radioului. Noi plătim taxa acasă și am crezut că e suficient. Totuși, ai nevoie de licență pentru locul în care ascuți, nu pentru radio. Pentru că nu am avut, agentul a confiscat radioul și acum trebuie să plătim o amendă între 700.000 și 7 milioane de lei. Dacă nu reușim, soția mea poate petrece trei luni la închisoare. Patronul încă nu știe, și dacă îi spunem soția își poate pierde serviciul. Țara asta e de tot plânsul. O femeie care a furat o găscă a luat patru ani de pușcărie, iar un ofițer de la SRI care a omorât patru oameni într-un accident a luat suspendare. Știm că nu putem face prea multe, așa că facem *haz de necaz*.

David A. Kideckel : Dar cu sănătatea cum stați ?

Secția noastră din fabrică nu stă așa rău ca altele. Marea noastră problemă este că după atâția ani de muncă la lumină slabă avem probleme cu vederea. Nu e nici un muncitor mai bătrân din secția noastră care să nu poarte ochelari. De asemenea, la noi în secție e foarte frig, pentru că directorii nu ne bagă suficientă căldură. Mai avem probleme cu inima și dureri de cap, din cauza stresului. Aș lua medicamente, dar nu-mi pot permite. Și starea de sănătate a familiei a suferit în ultima perioadă pentru că e foarte frig în apartamente¹. Toți dormim împreună într-o cameră, unde avem o sobă mică. Suntem norocoși, pentru că apartamentul nostru e la mijlocul blocului, nu la margini, unde e mai frig.

David A. Kideckel : Dacă locuiți toți în aceeași cameră puteți avea o viață de cuplu ?

E foarte greu. Așteptăm până când adorm copiii. Mergem în altă cameră, dar e foarte frig. Facem sacrificii ca să rămânem împreună. Luna trecută am trimis un copil în excursie cu școala la Castelul Bran. L-am lăsat să plece, deși ne-a costat la buzunar. Totuși, nu mă plâng, familia mea o duce bine în comparație cu alții. Părinții mei au muncit amândoi timp de patruzeci de ani la Combinat² și împreună au o pensie cât un salariu de bază. Există însă oameni care vin la servicii numai cu o felie de pâine de mâncare. Gândiți-vă cât de greu trebuie să le fie ălora.

1. În toamna anului 1999, datorită situației economice precare, uzinele care produceau energia electrică și agentul termic pentru fabricile și blocurile din Făgăraș nu funcționau, astfel încât nu exista încălzire centrală în apartamentele din oraș. Sindicatele din Făgăraș plănuiau o grevă generală pentru mijlocul lunii noiembrie (vezi capitolul 3) dacă uzinele nu aveau să furnizeze energie până la acea dată. Căldura a fost pornită cu o zi înainte de data la care greva era prevăzută, însă a fost furnizată doar sporadic de-a lungul acelei ierni.
2. Combinatul este principala fabrică (de industrie chimică) din Făgăraș, la care vom face referire de-a lungul întregii cărți.

Muncitorul postsocialist ca subiect și obiect

Postsocialismul e dureros. După cum dovedesc Constantin Moldoveanu și Ioan Popa, transformările din această perioadă sunt înscrise în corpurile, mințile și în mărturisirile multora dintre cei care trăiesc aceste timpuri nesigure. Această carte urmărește caracteristicile vieții și muncii în postsocialism, felul în care acestea sunt înțelese și exprimate de către muncitori, precum și modul în care aceste expresii influențează concepțiile muncitorilor privind propriul corp și propria capacitate de a acționa pe cont propriu. În acest sens analizez modalitatea prin care munca, mărturisirile, corpurile, acțiunile și efectele lor combinate se integrează în viața a două grupuri de muncitori din România postsocialistă, minerii din Valea Jiului, respectiv muncitorii din industria chimică din regiunea Făgăraș. Aceste două grupuri diferă în multe privințe. Totuși, transformările care au loc privind munca lor, situația lor personală și statutul lor în societatea postsocialistă invită la o descriere și o perspectivă comună asupra lor. Vorbind despre lumea lor, muncitorii aruncă o privire introspectivă, în lăuntru lor, dar și în exterior, asupra societății postsocialiste, cu sentimente de teamă și înstrăinare. Le e teamă pentru sănătatea lor, le e teamă pentru viitorul lor și al familiilor, le e teamă pentru ce va fi cu viața și cultura lor. În același timp, ei se simt respinși și izolați de noua societate în care ei trăiesc. Se consideră la fel de diferiți precum niște străini care privesc de dincolo de gard : o răsturnare completă a situației lor din perioada comunistă.

Muncitorii români, asemeni muncitorilor de pretutindeni (Shilling, 1993, p. 131), sunt renumiți pentru abilitatea lor de *a se descurca* : de a face lucrurile să meargă, chiar de a prospera, bazându-se pe resurse limitate în vremuri grele. Totuși, în ziua de azi, este mai dificil a te descurca, datorită unui resimțit sentiment de inadecvare, care adesea îi blochează pe muncitori și le sporește senzația de înstrăinare. Poveștile despre modul în care oamenii se descurcau, despre cum fentau sau păcăleau pentru a supraviețui sunt acum înlocuite de acuze la adresa nedreptății care li se face și de lamentații privind o suferință pe care nu o merită. Acesta e mai curând un strigăt existențial decât un mârâit scrâșnit printre dinți. Muncitorii români își formează un nou limbaj propriu despre declin, similar cu litaniile de jale rusești descrise de Nancy Ries (1997). Discursurile lor, precum cele ale lui Moldoveanu și Popa, atrag atenția asupra dificultății de a face față problemelor vieții și obstacolelor care stau în fața lor, asupra lipsei de orizont în fața necazurilor zilnice, a tratamentului rău la care sunt supuși, aflați la cheremul altora. Drept consecință, în ciuda faptului că au anumite posibilități de a participa și progresa, muncitorii se repliază asupra propriei lor represii. Interesul meu aici este de a înțelege modul în care diferite tipuri de muncitori fac față acestor schimbări în context postsocialist, modul în care muncitorii exprimă aceste schimbări în limbajul lor și în înțelegerea naturii lor biologice, precum și modul în care aceste schimbări contribuie la formarea unor impedimente și resemnări precum cele de mai sus.